

Knoz, Tomáš

Charakteristika a důsledky konfiskací v habsburských zemích

In: Knoz, Tomáš. *Pobělohorské konfiskace : moravský průběh, střeoevropské souvislosti, obecné aspekty*. Vyd. 1. Brno: Matice moravská, 2006, pp. [475]-498

ISBN 8086488349 (Matice moravská)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123634>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Charakteristika a důsledky konfiskací v habsburských zemích

Pobělohorské konfiskace byly procesem, který v silnější či slabší podobě zasáhl všechny habsburské země. Ačkoliv po legislativní i exekutivní stránce do značné míry probíhal podle tradičního „zemského principu“ a respektoval zemskou právní tradici, v podstatě šlo o jednotný proces, řízený bezprostředně císařem a jeho ústředními orgány. Veškeré dekrety, nařízení a rezoluce, které se týkaly pobělohorských konfiskací a upravovaly je po legislativní stránce, vycházely z jednoho ústředního zdroje. Tímto zdrojem byla osoba císaře Ferdinanda II., který ovšem výkonnou moc přenášel na své centrální úřady, v tomto případě především na tajnou radu a na císařskou dvorskou komoru.⁵³⁵ Zatímco členové tajné rady určovali spíše politickou a ideovou podobu konfiskací, úředníci císařské dvorské komory se starali o jejich konkrétní průběh. Konfiskace tak byly organizovány přímo z Vídně, ideový duch i právní rámec byl jednotný. Císařští úředníci měli možnost dbát na to, aby byl časový průběh konfiskací v jednotlivých zemích monarchie konkretizován podle zdejší právní tradice a podle momentální politické a vojenské situace, totéž se týkalo i hloubky jejich záběru. Konkretizace konfiskačního procesu pro různé části monarchie probíhala prostřednictvím jednotlivých expedic císařské dvorské komory i prostřednictvím oboustranné komunikace s podřízenými zemskými komorami a místodržiteli, kteří byli za provádění konfiskací v jednotlivých zemích zodpovědní, aniž by jim ovšem bylo dovoleno překročit určitou hranici, za níž by konfiskace ztratily výše uváděný charakter jednotného procesu s jednolitými cíly.⁵³⁶ Materiály císařské dvorské komory často hovořily například o „moravských konfiskacích“ či „slezských konfiskacích“,

(535) K problematice činnosti císařské dvorské komory v raném novověku RAUSCHER, P.: *Quellen der obersten landesfürstlichen Finanzverwaltung in den babsburgischer Ländern (16. Jahrhundert)*. In: Pauser, J. – Scheutz, M. – Winkelbauer, T. (edd.): *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–19. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch. Wien – München 2004, s. 144–152; KNOZ, T.: *Die Gedenkbücher der Kaiserlichen Hofkammer*, s. 163–161. O činnosti císařské tajné rady SCHWARZ, H. F.: *The Imperial Privy Council*.

(536) O úloze místodržitelů KNOZ, T.: *Pobělohorské konfiskace na Moravě jako komunikace na ose císař – zemský gubernátor*. ČMM 113, 1994, s. 101–114. O expedicích císařské dvorské komory TÝŽ: *Die Gedenkbücher der Kaiserlichen Hofkammer*, s. 154–156; WALTER, F.: *Die sogenannten Gedenkbücher des Wiener Hofkammerarchives*. Archivalische Zeitschrift, 3. Folge, Bd. 9–10, 1934, s. 137–158.

tyto zápisy je však přesto chápaly jako součást komplexního procesu.⁵³⁷ Samozřejmě, že císařovy osobní představy o cílech konfiskací, názory vídeňských úředníků i právně-teoretické postuláty často musely být modifikovány v souladu s konkrétními podmínkami a například i podle vojenské síly protivníků.

Charakteristické rysy konfiskací v habsburských zemích

Jednota v rozdílnosti, jež byla typická pro pobělohorský konfiskační proces a jež byla za daných historických podmínek dosti složitě nalézána, byla v geograficky i politicky komplikovaném středoevropském prostoru přirozeným a zároveň nevyhnutným jevem. O naplnění tohoto principu se (mimo jiné i v kontextu vlastních konfiskací) v době povstání zcela programově pokoušely stavovské obce, když opakovaně podstupovaly jednání o stavovské konfederaci. Ta měla za cíl sjednotit postup povstání v jednotlivých zemích a zároveň s ním také právní rámce, na jejichž pozadí rebelie v jednotlivých středoevropských zemích probíhala.⁵³⁸ Stavové v mnohém ohledu svůj postup skutečně sjednotili a například konfiskace majetku nepřátel povstání probíhaly v povstaleckých zemích (především v Čechách a na Moravě) v zásadě na základě totožných právních norem.⁵³⁹

(537) Tímto způsobem bývá omezení konfiskačního procesu na určitou konkrétní zemi nebo na určité konkrétní země vyjadřováno v materiálech císařské dvorské komory velmi často, např. v souvislosti s valdštejnskými konfiskacemi v Čechách a ve Slezsku: „Kayserrl. Intimations-Decret an H. Obristen von Wildberg, wassmassen IKM sobald es mit denen ubrigen Böhmissh. und Schlesischen Confiscationen zur endlichen Richtigkeit kommen wird...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmische Reihe, kn. 335, 3. 5. 1635, fol. 188.

(538) Také Thomas Winkelbauer ve své nejnovější syntéze upozorňuje na skutečnost, že se jednotlivé země nacházející se pod vládou Habsburků v 16. a 17. století přidržovaly vlastních oddělených právních systémů, které (minimálně do roku 1620 a v Uhrách až do 18. století) odpovídaly nejen dosavadnímu vývoji, ale také zemskému citění. Winkelbauer navíc zdůraznil, že to v některých ohledech platilo nejen přes hranice zemských skupin, ale i mezi jednotlivými zeměmi jedné skupiny. Zároveň upozorňuje, že od 17. a především v 18. století paralelně sílily tendence ke sjednocování právních systémů. WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht*. Teil. 1. Wien 2003, kap. Das Nebeneinander der Rechtssysteme, s. 202–226, zde s. 202–203.

(539) Po celou předbělohorskou epochu a do značné míry i během stavovského povstání se mezi stavy jednotlivých zemí Svatováclavské koruny projevovaly rozpory o právo stavů vedlejších zemí na zcela samostatné právní a politické působení. To posléze komplikovalo i konfедераční snahy v době povstání a konkurovalo rozporům mezi stavy a panovníkem. VALKA, J.: *Morava ve stavovské konfederaci*, s. 333–349; TÝŽ: *Dějiny Moravy*. II. Morava reformace, renesance a baroka. Brno 1996, s. 95–96; TÝŽ: „*Státní a zemské*“ v českých dějinách. ČMM 109, 1990, s. 320–336; BAHLCKE, J.: *Regionalismus und Staatsintegration*; FUKALA, R.: *O stavovské konfederaci a slezských dějinách*. Zamyšlení nad příspěvkem německého bohemisty Joachima Bahlckeho. SLSB 96, 1998, s. 56–66.

Problém spočíval ve skutečnosti, že tyto právní normy nevycházely z jednotného legislativního centra, jakým by v daném případě mohl být pomyslný sněm konfederace, popř. pomyslný panovník společný pro konfederované stavovské obce (jímž v důsledku nebyl ani Fridrich Falcký), nýbrž z rozhodnutí sněmů nebo stavovských direktorií v jednotlivých zemích. Právní postup povstalců, včetně postupu konfiskačního, proto mohl být v různých zemích do jisté míry konzultován a sjednocován, nikdy však nemohl být centrálně řízen. V každém případě mu chyběl jednotný záměr, který by byl personifikován sjednocující osobou s nejvyšší politickou a právní autoritou, jakou byl v případě pobělohorských konfiskací i přes veškeré komplikace a těžkosti císař Ferdinand II.⁵⁴⁰

Přesah pobělohorského konfiskačního procesu přes hranice jednotlivých zemí byl dán také několika dalšími významnými okolnostmi. První z nich byla skutečnost, že konfiskované šlechtické rody i jednotlivé osoby, především z okruhu vysoké aristokracie, držely v mnohých případech statky v několika zemích monarchie. Velmi běžné to bylo uvnitř jednotlivých skupin zemí. Rodový majetek rakouské šlechty byl často rozdělen mezi Horní a Dolní Rakousy, statky české šlechty se mnohdy nacházely také na Moravě a do Čech i na Moravu se stále více integrovala i šlechta slezská.⁵⁴¹ Pro předbělohorské období však bylo charakteristickým rysem, že šlechtici stále častěji získávali inkoláty a statky také přes hranice jednotlivých historických skupin zemí. Rakouští šlechtici přicházeli do Čech, na Moravu a v některých případech i do Uher.⁵⁴² Uherská šlechta se přiroze-

(540) Autoři, kteří se zabývají osobností Ferdinanda II. v kontextu dějin stavovského povstání, se zpravidla shodují na tom, že Ferdinandova politická linie byla i přes veškeré improvizace dána již v okamžiku jeho nástupu na trůn. Totéž nelze říci o představitelích stavovské nekatolické opozice, kteří v krizovém období improvizovali podstatně více. TURBA, G.: *Die Grundlagen der Pragmatischen Sanktion*. II. Die Hausgesetze. Leipzig – Wien 1912 (zde politické testamenty Ferdinanda II.); STURMBERGER, H.: *Kaiser Ferdinand II. und das Problem des Absolutismus*. Wien 1957; KRAUS, A.: *Das katholische Herrscherbild im Reich, dargestellt am Beispiel Kaiser Ferdinands II. Kurfürst Maximilian I. von Bayern*. In: Repgen, K. (ed.): *Herrscherbild im 17. Jahrhundert*. Münster 1991, s. 1–25; FRANZL, J.: *Ferdinand II.*, především s. 105–112, 152–193; EVANS, R. J. W.: *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*. Praha 2003, s. 81–85; WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699*. Bd. I, s. 45–46, 61–69, 73–78.

(541) Tak tomu bylo i u rebelů, jakými byli například někteří příslušníci rodu Starhembergů nebo Jörgerů z Tolleta, ale i u celé řady dalších rakouských aristokratů. Thomas Winkelbauer ve své nejnovější práci dokonce označil šlechtu za „Kitt der Habsburgermonarchie“. EULER-ROLLE, B. – HEILINGSETZER, G. – KOLLER, M.: *Schloss Weinberg im Lande ob der Enns*. Linz 1991; KIESLINGER, CH.: *Die Starhembergische Grabdenkmäler aus dem 15., 16. und 17. Jahrhundert in der Pfarrkirche von Helmonsödt*. SPFFBU. C 49, 2002, s. 231–242; WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699*. Bd. I, s. 191–196; TÝZ: *Krise der Aristokratie?*, s. 328–353.

(542) GINDELY, A.: *Die Entwicklung des böhmischen Adels und der Inkolatsverhältnisse seit dem 16. Jahrhundert*. Prag 1886; ČÍHALÍK, M.: „*Sněm državý léta 1612*.“ Rozbor jednání moravské-

ným způsobem etablovala na východní Moravě a ve východní části Dolních Rakous.⁵⁴³ Po vyhlášení konfiskace, které primárně směřovalo na konkrétní osoby, potom pravidelně docházelo k odnětí majetku povstalce ve všech zemích, kde se jeho državy nacházely.⁵⁴⁴

K překračování zemské hranice docházelo také na straně nabyvatelů konfiskovaných statků. Částečně to bylo způsobeno přílivem šlechticů z jižní a západní Evropy, kteří přicházeli do císařské rezidence většinou jako dvořané, úředníci nebo vojáci a hledali pro sebe a své rodiny statky, které by nebyly příliš vzdáleny od panovníkova sídelního města, ve sledovaném období Vídně, ale po určitou dobu také Prahy. V předbělohorském období se proto mnohé z takto přichozích šlechtických rodin usadily v Rakousích nebo v Čechách.⁵⁴⁵ V období bezprostředně následujícím po Bílé hoře tento proces ještě více akceleroval. Dvorská komora měla za úkol císařovým věrným jako odměnu za jejich zásluhy přidělit nebo odprodat poměrně velké množství statků. Část konfiskátů získali nabyvatelé v Rakousích, vzhledem k charakteru zdejšího stavovského povstání i konfiskačního procesu mohl být v rakouských zemích (a analogicky také v Uhrách) tímto způsobem uspokojen jen poměrně omezený počet uchazečů, často pocházející z řad katolických příbuzných konfiskovaných rebelů.⁵⁴⁶ Podstatně více možností poskytovalo přidělování konfiskátů v Čechách a na Moravě. Obě země byly považovány za jádro stavovského povstání, a to jak rozsahem, tak i intenzitou.⁵⁴⁷ Konfiskací zde byli postiženi i mnozí velmi zámožní aristokraté, z jejichž někdejšího majetku bylo možno uspokojovat nejvýše postavené zájemce. Stejně byly postiženy i značně široké masy drobnější šlechty a měšťanů, jejichž majetek byl zase vhodný pro uspokojování méně významných podporovatelů císaře z řad armády,

ho zemského sněmu na počátku 17. století. Brno 1997 (diplomová práce uložená na Filozofické fakultě MU Brno).

(543) POKLUDA, Z.: *Majetek uherské šlechty v českých zemích v 15.–20. století*. ČMM 98, 1979, s. 296–325; PÁLFFY, G.: *Medien der Integration des ungarischen Adels*, s. 61–98.

(544) Nejlépe je to patrné na příkladu valdštejnských konfiskací, podobná pravidla lze ovšem vysledovat i v konfiskačních vlnách na počátku dvacátých let. GORGE, S.: *Beiträge zur Geschichte der Konfiskationen nach Albert von Wallenstein und seinen Anhängern*. MVGD 46, 1908, s. 158–176, 246–264, 357–375.

(545) BŮZEK, V. – PÁLFFY, G.: *Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I.* ČCH 101, 2003, s. 542–581, zde především v tomto ohledu zajímavá kapitola o prosazování centralistického programu panovníka, s. 548–550.

(546) WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699*, I, s. 71–76; Týž: *Krise der Aristokratie?*, s. 328–353.

(547) VÁLKA, J.: *Dějiny Moravy*. II, s. 78–107; Týž: *Česká společnost v 15.–18. století*. II; KUČERA, J. P.: *8. II. 1620 Bílá hora*, s. 97–107.

úředního aparátu nebo z okruhu dvora.⁵⁴⁸ Konfiskovaných dominií a statků v českých zemích byl dostatečný počet, aby mohl být použit pro široký okruh hlásících se zájemců, i přes poškození válkou navíc lákaly české a moravské statky svou úrodností, výnosy a mnohdy i honosnými aristokratickými sídly.⁵⁴⁹ Například v případě jižní Moravy svou roli zřejmě hrála také geografická blízkost císařské rezidenci, byť šlo vzhledem k současnému zakupování městských domů a budování paláců ve Vídni přece jen pouze o parciální hledisko.⁵⁵⁰ Celá řada šlechtických nabyvatelů pobělohorských konfiskátů se tímto způsobem nicméně stala držiteli statků v různých habsburských zemích. Někteří z nich navíc o paralelní zisk statků v různých částech habsburského soustátí usilovali zcela programově, ať již z ekonomických nebo z politických důvodů. Ekonomickými důvody mínili především vyvažování různých lokálních a regionálních neúrod, popř. lokální specializace a výměnu produktů mezi panstvími. Hlavním politickým důvodem i přes ztrátu jejich někdejší prestiže a části pravomocí stále ještě zůstával přístup do prostředí různých zemských stavovských obcí.⁵⁵¹

Zájem přidělovat svým věrným konfiskáty v různých zemích monarchie měl z politických důvodů i sám císař Ferdinand II. Prolínání jednotlivých šlechtických obcí osobami politicky blízkými císaři v různých zemích omezovalo jejich uzavřenost, samostatnost a také potencionální možnosti

(548) ČORNEJ, P.: *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy*, s. 165–194.

(549) MATĚJEK, F.: *Morava za třicetileté války*, s. 77–98.

(550) Na jižní Moravě v tomto období získala statky celá řada významných osobností z okolí císaře Ferdinanda II., které jejich povinnosti často na kratší či delší dobu přiváděly do Vídně. Týká se to např. Kryštofa Seifrieda Breunera, Ester z Meggau, Michaela Adolfa z Althannu, Rudolfa z Tiefenbachu, Hanibala ze Schaumburga, Gundakara z Liechtensteina. Nic na tom nemění ani skutečnost, že některé z těchto osobností již na území jižní Moravy některé statky vlastnily v předbělohorské době, jako tomu bylo např. u Adama z Valdštejna, který získal židlochovické panství již roku 1616, ale v době jeho dlouhodobého pobytu na vídeňském dvoře nabylo toto panství několik nových funkcí. Samozřejmě, že kriteria, podle nichž se jednotliví pretendenti ucházeli o nové statky z konfiskací, byla značně komplikovaná a nelze si představit, že by tím jediným a základním byla mechanicky vypočítaná vzdálenost od hlavního města monarchie. O pobytu Adama ml. z Valdštejna ve Vídni a využívání židlochovického panství jako společenského a ekonomického zázemí jeho vídeňského domu KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (EDD.): *Deník rudolfínského dvořana*. Adam ml. z Valdštejna. 1602–1633. Praha 1997, především s. 320–324.

(551) Příkladem takové osobnosti mohou být rakouský kancléř Jan Křitel z Verdenberga, kníže Karel z Liechtensteina nebo Albrecht z Valdštejna. Podobných příkladů by ale bylo možno nalézt podstatně více. Na Verdenbergově příkladu o tom KNOZ, T.: *Správní a hospodářská reforma na námeštiském panství po roce 1628*. ČMM 116, 1997, s. 119–136. Na příkladu Karla z Liechtensteina WINKELBAUER, T.: *Haklich und der Korruption unterworfen*. Die Verwaltung der liechtensteinischen Herrschaften und Güter im 17. und 18. Jahrhundert. In: Oberhammer, E. (ed.): *Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel*. Wien – München 1990, s. 86–114.

organizovaného odporu. Císař tímto způsobem mohl šlechtické obce pacifikovat a mít lépe pod kontrolou. Během konfiskací tak sice musely být respektovány některé zemské právní tradice a svobody, velmi často však zároveň docházelo k dosazování vyšších i nižších císařských úředníků do úřadů v různých zemích, k jejich střídání, k dosazování osob do úřadů v jiných zemích, než kde se nacházely jejich statky, popř. k přidělování statků úředníkům v zemích jejich nynějšího působení a tím k ovlivňování zdejších stavovských obcí jejich prostřednictvím.⁵⁵²

Z pamětních knih dvorské komory lze vysledovat tendenci řídit konfiskační proces jednotně pomocí císařských rezolucí a dekretů. Přesto při jeho aplikaci musela být zároveň respektována právní tradice a také správní systém v jednotlivých zemích. V konkrétních zemích proto bylo zpravidla zapotřebí, aby byla císařská rozhodnutí legislativně upravena právními akty zdejších zemských sněmů, popřípadě dalších stavovských orgánů.⁵⁵³ To vše samozřejmě opět vedlo k diferenciaci konfiskačního procesu.⁵⁵⁴ Císař se snažil na zemské sněmy v jednotlivých částech monarchie vyvíjet formální i neformální vliv. Více se mu to dařilo v Rakousích, v Čechách nebo na Moravě. Obtížněji bylo možno ovlivnit knížecí sněm ve Slezsku, kde se zájmy panovníka a knížat navíc třísily se zájmy bohatých slezských měst.⁵⁵⁵ V Čechách a na Moravě byla v předbělohorském období stavovská společnost, včetně majetkoprávních stavů, spravována na základě zemských ústav zvaných zemské zřízení.⁵⁵⁶ V období po porážce stavov-

(552) Například českým místodržitelem se stal Karel z Liechtensteina, ačkoliv jádro jeho statků se nacházelo v Rakousích, na Moravě a na Opavsku. OBERHAMMER, E.: *Viel ansehnliche Stuck und Güeter. Die Entwicklung des fürstlichen Herrschaftsbesitzes*. In: Táž (ed.): *Der ganze Welt ein Lob und Spiegel*. Wien – München 1990, s. 33–45.

(553) Konfiskační proces nejenže do značné míry kopíroval podíl jednotlivých společenských a náboženských složek na povstání, ale také politickou, sociální a náboženskou strukturu dané země v obecné rovině. Dobře je to například patrné, jestliže vezmeme podíl svobodných rychtářů mezi konfiskovanými osobami v Kladském hrabství a porovnáme ho s podílem této složky obyvatelstva v jiných částech habsburské monarchie. Konfiskační proces proto vždy odrážel specifika dané oblasti a císař ve svých dekretech a rezolucích s nimi musel již od počátku počítat. SÚA PRAHA, 23, ČDKM – Rukopisy, inv. č. I, Glazische Confiscations-Protocoll de anno 1627.

(554) Zmíněná ustanovení byla samozřejmě platná vždy pouze pro zemi, kde sněm zasedal. WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699*. Bd. I, kap. Das Nebeneinander der Rechtssysteme, s. 202–226. K problematice vztahu právních systémů v jednotlivých habsburských zemích a k narůstajícím tendencím k integraci habsburských zemí BRAUNER, W. – LACHMAYER, F.: *Österreichische Verfassungsgeschichte*, s. 58–78.

(555) KORBELÁROVÁ, I.: *K územně-správnímu členění Slezska*, s. 161–180; BAHLCKE, J.: *Schlesien und die Schlesier*, především s. 57–59.

(556) V tomto ohledu stále ještě postrádáme přesný právněhistorický a historický rozbor Obnovených zřízení zemských. Srov. PÁNEK, J.: *Zemská zřízení v kontextu ústavních proměn ve*

ského povstání byla platnost zemských zřízení na několik let pozastavena, nicméně při první vhodné příležitosti na sklonku dvacátých let se obě země k tomuto typu vlády opět vrátily. V obou Obnovených zřízeních zemských však již byly zakotveny výsledky konfiskačního procesu, a to jak v artikulech náboženského charakteru, tak i v ústavněprávních a majetkoprávních normách, které obyvatele země připoutávaly více k panovníkovi, než tomu bylo v předchozím období.⁵⁵⁷ Zatímco se v českých zemích ke stabilizaci majetkové držby dané konfiskačním procesem využilo starobylé instituce zemských desek, v rakouských zemích se museli konfiskátoři i nabyvatelé statků obejít bez nich.⁵⁵⁸ K aplikaci konfiskační legislativy bylo ve dvacátých a třicátých letech nevyhnutné více méně počítat s využitím stávajícího byrokratického systému a aparátu, který se v jednotlivých zemích značně lišil. Na Moravě například na rozdíl od samostatného místodržitelského úřadu nepůsobila samostatná dvorská komora ani dvorská kancelář, takže příslušné akty procházely českou dvorskou komorou a kanceláři, což poněkud komplikovalo úřední postup a zvyšovalo kompetenční spory mezi kardinálem Dietrichsteinem na jedné straně a Karlem z Liechtensteina a Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic na straně druhé.⁵⁵⁹ V rakouských zemích zase muselo být využito vicedomských úřadů, jež vedle zemských komor spravovaly část zeměpanského majetku a které absentovaly v českých zemích. Ani porážka stavovského povstání tak neznamenal jednouznačnou formální právní integraci monarchie, určitý posun směrem k ní však nastal v obsahu právních norem. Diference mezi jednotlivými zeměmi či skupinami zemí uvnitř habsburské monarchie přetrvávala.⁵⁶⁰

střední Evropě v 16. a na počátku 17. století. In: Malý, K. – Pánek, J. (edd.): Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích. Praha 2001, s. 403–415.

(557) JIREČEK, H. (ED.): *Obnovené zřízení zemské dědičného markrabství moravského 1628*. Brno 1880.

(558) Zásadní informace o fungování moravských zemských desek v tomto období podal František Matějek v předmluvě ke svému dílu edice moravských zemských desek olomoucké cúdy. MATĚJEK, F. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567–1642. Olomoucký kraj. Praha 1953, s. XI–XCII. Problematikou českých zemských desek se v poslední době zabývala především Pavla Burdová. BURDOVÁ, P.: *Desky zemské*. SAP 43, 1993, s. 347–440; TÁŽ: *Desky zemské v období třicetileté války*. In: Pazderová, A. (ed.): Pocta Josefu Kollmannovi. Sborník k životnímu jubileu. Praha 2002, s. 84–87; SCHÖGGL-ERNST, E.: *Historische Bodendokumentation: Urbare, Landtafeln und Grundbücher*. In: Pauser, J. – Scheutz, M. – Winkelbauer, T. (edd.): Quellenkunde der Habsburgermonarchie, s. 516–529.

(559) JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z.: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989, s. 141–154.

(560) Joachim Bahlcke hovoří o sledovaném předbělohorském období na příkladu pěti zemí pfnáležících do svazku Svatováclavské koruny jako o „Vielfalt und Einheit“. Totéž by patrně bylo možno říci o celé habsburské monarchii, jak to ostatně naznačuje i Thomas Win-

Rozdílná politická, právní, náboženská, ekonomická i sociální situace panující v různých středoevropských zemích habsburské moci paradoxně nejen škodila, ale zároveň jí také prospívala. Vyústila totiž v diferencovaný postoj jednotlivých stavovských obcí k povstání, který oslaboval jednotný a také časově koordinovaný postup proti císaři, na druhé straně Ferdinandovi II. umožnila soustředit síly a posléze se vojensky, politicky i právně krok po kroku vyrovnat s projevy odporu v jednotlivých zemích. Pro všechny země shodně platilo, že rozhodující sílu povstání, posléze císařem klasifikovanou jako „*Hauptrebellen*“, tvořila poměrně úzký okruh radikálních odpůrců habsburské moci. Tato skupina byla ale v různých zemích různě početná, různě vnitřně diferencovaná a také různě ochotná ke kompromisu. V Uhrách se omezovala na několik jednotlivců z řad magnátů, v Dolních a Horních Rakousích na několik radikálních rodin (mezi jejichž členy se však našli i zastánci kompromisu a pokání, osoby ochotné k politické konverzi nebo dokonce přívrženci císařské politiky).⁵⁶¹ O něco širší společenskou základnu měla na Moravě a ve Slezsku, také zde však s výjimkou krátkého období musela snášet početní a politickou převahu kompromisního křídla.⁵⁶² Ve Slezsku se radikálové museli vypořádat jak s katolickými knížaty, tak se silným vratislavským arcibiskupstvím a do třetice také s odlišnými zájmy silných luteránských měst.⁵⁶³ Sociálně a početně nejširší byla radikální skupina v Čechách, která byla více méně rozvrstvena po celém sociálním spektru a shodla se i na tak radikálních krocích, jakým byla pražská defenestrace nebo nahrazení habsburského panovníka Fridrichem Falckým.⁵⁶⁴

Šíře radikální skupiny v Čechách však v sobě skrývala její vnitřní spory, které ji rozlišovaly především na německy hovořící luterskou šlechtu a na české bratry soustředěné kolem Václava Budovce z Budova.⁵⁶⁵ Císaři Ferdinandovi II. se podařilo uvedených diferenciací a rozporů využít

kelbauer, který v tomto ohledu z Bahlckeho postřehů v mnohém vychází. BÄHLCKE, J.: *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit*, s. 25.

(561) EVANS, R. J. W.: *Das Werden der Habsburgermonarchie*, s. 177–188.

(562) VÁLKA, J.: *Dějiny Moravy*, II, s. 78–88; TÝŽ: *Morava a porážky českých stavovských povstání*, s. 9–40; TÝŽ: *Morava ve stavovské konfederaci*, s. 333–349; TÝŽ: *Moravia and the Crisis of the Estates' System*, s. 149–157; KNOZ, T.: *Světla a stíny moravského stavovství*. *DaS* 25, 2003, č. 3, s. 17–22.

(563) ZUKAL, J.: *Slezské konfiskace*; BÄHLCKE, J.: *Schlesien und die Schlesier*, kap. Reformation und Gegenreformation, s. 49–53.

(564) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*; PETRÁŇ, J.: *Staroměstská exekuce*; ČORNEJ, P.: *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy*, s. 165–194.

(565) O komplikovanosti vztahů mezi prohabsburskou stranou v Čechách a stavovskou opozicí i mezi jednotlivými křídly stavovské opozice navzájem pojednal v poslední době zajímavým způsobem KUČERA, J. P.: *8. II. 1620 Bílá hora*, především s. 29–61.

k rozdělení stavovských obcí a k jejich konečné porážce. V Uhrách dokázal za slib budoucí loajality na provinění velkoryse zapomenout.⁵⁶⁶ V Rakousích precedentně potrestal smrtí a absolutními konfiskacemi několik největších radikálů, širokým masám šlechty však za holdování nabídl rozsáhlé milosti, včetně restitucí již konfiskovaného majetku.⁵⁶⁷ Na Moravě se císaři podařilo zcela rozdělit šlechtickou společnost. Radikální jedinci byli odsouzeni a buď vytlačeni do emigrace, anebo potrestáni na hrdle. Velké slovo se naopak dostalo kompromisní většině šlechty v čele se stárnocím Žerotínem, šikovnými jednotlivými kroky se císaři a Dietrichsteinovi dařilo získávat jednoho nekatolického moravského šlechtice za druhým. Postupně byli různým způsobem omilostňováni i moravští povstalci, byť se tento císařův krok až na několik výjimek nevztahoval na majetkové tresty.⁵⁶⁸ Neobyčejně složité situaci musel císař Ferdinand II. čelit ve Slezsku, což bylo dáno několika vlnami zdejšího odporu proti jeho osobě, specifickým postavením hlavního rebela Jana Jiřího Krnovského, vnějšími zásahy kurfiřta Jana Jiřího Saského a naopak vnitřními zásahy Liechtensteina a Dietrichsteina. Stejně tak komplikujícím prvkem bylo, že se v pomansfeldské a povaldštejnské éře ve Slezsku konfiskovaly statky lidí typu Albrechta z Valdštejna nebo Jana Oldřicha Schaffgotsche, kteří předtím coby císařovi příznivci vystupovali jako nabyvatelé konfiskátů. Postihování slezských povstalců konfiskacemi proto bylo zdánlivě chaotické a pohybovalo se od nejpřísnějších a důsledně uplatňovaných trestů až po mírnost či nedůslednost. Jasnou koncepcí, byť komplikovanou postojí Karla z Liechtensteina a Františka z Dietrichsteina i následnými vojenskými vpády, se vyznačovaly pouze konfiskace na Opavsku a Krnovsku. Svým charakterem se v zásadě podobaly konfiskacím na Moravě, byly však přece jen uplatňovány na šlechtickou obec, která se od moravské šlechtické společnosti sociálně a strukturálně poněkud lišila.⁵⁶⁹ Největší šíří a také nej-

(566) BENDA, K.: *Habsbourg Absolutism and the Resistance of the Hungarian Estates in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. In: Evans, R. J. W. – Thomas, T. V. (edd.): *Crown, Church and Estates*, s. 123–128.

(567) STURMBERGER, H.: *Georg Erasmus Tschernembl*, s. 367–379; WURM, H.: *Die Jörger von Tollet*, kap. Der Sturz der Jörger, s. 171–190; HOBEL, I.: *Die Ächtungen von Evangelischen*, s. 17–29.

(568) SLOVÁK, J. (ED.): *Moravský konfiskační protokol z r. 1623*. Kroměříž 1920; VÁLKA, J.: *Dějiny Moravy*. II, s. 84–88; TÝŽ: *Karel starší ze Žerotína a problém jeho „zrady“*. In: KNOZ, T. (ed.): *Morava v době renesance a reformace*. Brno 2001, s. 59–68; JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*, kap. *Moravská neutralita*, s. 159–180; KNOZ, T.: *Die Konfiskationen in Mähren nach 1620 als politischer und juristischer Prozess*. *Frühneuzeit-Info* 12, 2001, Heft 1, s. 40–52. TÝŽ: *Pobělohorské konfiskace na Moravě*. In: TÝŽ (ed.): *Morava v době renesance a reformace*, s. 81–95.

(569) ZUKAL, J.: *Slezské konfiskace*, s. 4–30; BAHLCCKE, J.: *Schlesien und die Schlesier*; FUKALA, R.: *Role Jana Jiřího Krnovského ve stavovských bnutích*; TÝŽ: *Die Zeit vor der Schlacht am Weißen*

větší důsledností se nepochybně vyznačoval konfiskační proces v Čechách, kde byly nejdůsledněji aplikovány precedentní hrdelní tresty, kde se relativně v malé míře uplatnily pardony a milosti a kde bylo zabavením majetku postiženo nejvyšší procento stavovského obyvatelstva země. Kompletní bylo i sociální rozvrstvení konfiskací od nejbohatších aristokratů, přes široký okruh panského stavu, masu drobných rytířů, bratrské a luteránské duchovní až po královská města jako instituce a jednotlivé měšťany.⁵⁷⁰

Periodizace konfiskací v habsburských zemích

Také prostřednictvím periodizace konfiskačního procesu v habsburských zemích lze sledovat oscilaci mezi jednotným přístupem císaře a ústředních orgánů na jedné straně a nejrůznějšími časovými posuny či odchylkami v přístupu k aplikaci konfiskační normy na straně druhé. Uvedené rozdíly byly částečně dány rozsahem a načasováním jednotlivých povstání a vzpour, kvůli nimž byla sankce zabavení majetku aplikována a které způsobily i odlišné datum odstartování konfiskací v jednotlivých zemích. Nejdříve proto propukly konfiskace v těch zemích, kde byly uplatněny jako trest za stavovské povstání, později tam, kde šlo o sankci za účast v následných vzpouřách a vojenských taženích nebo o jejich podporu. Délka konfiskačního procesu závisela na taktickém záměru císaře Ferdinanda II., který se snažil diferencovat nejen přístup ke stavovským obcím v jednotlivých zemích, ale také na momentu soustředění se na tu kterou zemi. Stejně tak se ovšem odvíjela i od vnějších okolností: geografické vzdálenosti od jádra monarchie, síly odporu stavů i místního obyvatelstva, vojenských tažení, komplikací v procesu předávání konfiskátů, propojení s protireformačními snahami, vyhlášení dalších vln konfiskací. Uvedené souvislosti byly o to důležitější, že s načasováním a periodizací konfiskačního procesu v jednotlivých habsburských zemích bezprostředně souvisela také jeho právní úroveň (jež se s postupujícím časem zvyšovala) i rozsah a hloubka jeho záběru (jež se s postupujícím časem snižovala).⁵⁷¹

Sankce zabavení pozemkové držby byla během dvacátých a třicátých let 17. století aplikována několikrát a vždy odstartovala určitou vlnu konfiskačního procesu. Pomineme-li individuální konfiskace trestající krimi-

Berg und dem 30jährigen Krieg in der schlesischen Geschichtschreibung. In: Weber, M. – Rabe, C. (edd.): Silesiographia. Würzburg 1998, s. 233–249.

(570) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618.* Praha 1882; ČORNEJ, P.: *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy,* s. 162–194.

(571) EVANS, R. J. W.: *Das Werden der Habsburgermonarchie,* především kap. Zentrum und die einzelnen Gebiete, s. 125–226.

nální delikty, lze zaznamenat celkem tři příčiny aplikování sankce zabavení majetku: konfiskaci jako trest za aktivní účast ve stavovském povstání, konfiskaci za účast nebo podporu vojenského tažení, konfiskaci za vzpuru proti císaři a jednání s nepřítelem.⁵⁷² Některé z událostí, které se staly příčinou k odstartování konfiskačního procesu, zasáhly více habsburských zemí najednou a zároveň v určitých zemích následovaly v řadě za sebou a určovaly tak jednotlivé vlny konfiskačního procesu. Při jisté míře zjednodušení lze pobělohorské konfiskace v habsburských zemích rozčlenit do tří velkých vln. První proběhla v letech 1620–1624 a postihla prakticky všechny habsburské země. Druhá vlna se odehrávala přibližně v letech 1627–1630 a byla omezena především na Slezsko a Opavsko, Kladsko, Čechy a Říši, v jistém smyslu však v tomto období lze konfiskační proces znamenat i na Moravě. Třetí zásadní vlna pobělohorských konfiskací z let 1634–1636 byla spojena s osobou Albrechta z Valdštejna a odehrávala se v Čechách, v Kladsku, ve Slezsku a v Říši.

Konfiskace za účast na stavovském povstání byly vyhlášeny ve všech zemích, které se rebelie účastnily, tedy v Dolních a Horních Rakousích, v Čechách a v Kladsku, na Moravě a ve Slezsku (nebo spíše na Opavsku a Krnovsku), přibližně zároveň roku 1620, popř. roku 1621.⁵⁷³ Jejich vnitřní členění byla rozdílná a zpravidla byla určována datem vyhlášení pardonu, holdování a datem dokončení předávání konfiskátů novým držitelům. V Dolních Rakousích dospěly díky rozsáhlému holdování konfiskace do vrcholné fáze nejdříve, s malým zpožděním se připojila země nad Enzí.⁵⁷⁴ V Čechách lze považovat za těžiště konfiskačního procesu počátek roku 1623. V Čechách tehdy osobně pobýval císař Ferdinand II. a sám vyřešil celou řadu sporných případů. Na Moravě to byl sklonek roku 1622 a počátek roku následujícího, až do pozvání kardinála Dietrichsteina do Vídně.⁵⁷⁵ Podobná si-

(572) Typickým případem prvního typu jsou konfiskace pro české a moravské stavy za aktivní účast ve stavovském povstání. Druhý typ mohou představovat konfiskace uherské šlechty vypsané za podporu tažení Gabriela Bethlena nebo konfiskace opavské šlechty za podporu Mansfeldova tažení a konfiskace české šlechty za podporu tažení saského vojska. Třetím typem mohou být valdštejnské konfiskace vyhlášené kvůli Valdštejnovu vyjednávání s dánskými představiteli a tím za údajnou zradu císaře.

(573) Prakticky ve všech zmiňovaných zemích lze pozorovat určitý časový rozdíl mezi vyhlášením konfiskace jako obecné právní sankce, mezi jejím individuálním vyhlášením vůči jednotlivým osobám, které byly soudně uznány vinnými, a mezi jejich skutečnou aplikací, popř. mezi dovršením tohoto procesu předáním statku.

(574) HUBEL, I.: *Die 1620 in Nieder- und Oberösterreich politisch kompromittierten Protestanten*, s. 46–60, 105–123; TÝŽ: *Die Äbtungen von Evangelischen*, s. 17–29; WOLKAN, R.: *Die Äbtungen der Horner Konföderierten*

(575) HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmisches Reich, kn. 333, srpen–září 1623, fol. 205–222; MZA BRNO, G 140, Rodinný archiv Dietrichsteinů, inv. č. 424, kart. 142, srpen 1623.

tuace nastala také ve Slezsku, resp. Opavsku a Krnovsku, kde byl vrchol konfiskačního procesu předurčen porážkou Jana Jiřího Krnovského. Od roku 1624 lze ve všech uvedených zemích hovořit o doznívání konfiskací, které mělo za následek postupné ubývání konfiskační agendy v komorních dokumentech. Nejdříve se to projevilo ve Slezsku, a to i přes opožděný začátek zdejších konfiskací.⁵⁷⁶ Kolem roku 1627 však již konfiskační agenda tvoří omezené procento komorních záležitostí také v Čechách, na Moravě a v Rakousích.⁵⁷⁷ V Uhrách ke stavovskému povstání v klasické podobě nedošlo, konfiskační proces zde byl zdůvodněn připojením se některých zdejších šlechticů k vojsku Gabriela Bethlena, které táhlo ze Sedmihradska směrem na Vídeň, aby podpořilo české povstalce. Uherské konfiskace proběhly velmi rychle zabavením statků Františka Batthyányho a některých méně významných uherských šlechticů, na které se ovšem vzápětí z politických důvodů zapomnělo.⁵⁷⁸ Uhry potom během první poloviny dvacátých let vstupovaly do hry spíše získáváním statků některých císařových oblíbenců z řad uherského magnátstva na rakouském a v menší míře také na moravském území, ve srovnání s konfiskačním procesem v jiných zemích ovšem přece jen šlo o epizodu.⁵⁷⁹

Kolem roku 1626 se mohlo zdát, že pobělohorské konfiskace již dozněly. Ve skutečnosti se to v plné míře týkalo pouze Uher a do značné míry Dolních Rakous, které již v této době projevovaly vůči Ferdinandovi II. takřka úplnou loajalitu.⁵⁸⁰ Ani na Moravě již nebyla žádná nová vlna kon-

(576) ZUKAL, J.: *Slezské konfiskace*, s. 45–46.

(577) Roku 1625 obsahují pamětní knihy císařské dvorské komory celkem 30 zápisů, které se týkají pobělohorského konfiskačního procesu, roku 1626 dokonce tento počet klesá na 25 zápisů. Během roku 1627 se v pamětních knihách císařské dvorské komory objevilo asi 47 zápisů, které se týkaly pobělohorských konfiskací, což samozřejmě není nikterak málo. Část z nich se ovšem již týká nově se rozvíjejících slezských konfiskací, které opětně propukly po porážce Petra Arnošta z Mansfeldu. Při statistickém vyhodnocení je ovšem nutno vzít v úvahu, že se jedná o materiál zaznamenávající předávání konfiskátů a že tedy kvantitu zápisů ovlivní i takové skutečnosti, jako jsou komplikace při řešení jednotlivých případů (potom jsou nutné opakované císařské přípisy a počet zápisů celkově narůstá) nebo cesty císaře do různých zemí (potom narůstá agenda týkající se země, v níž se panovník nachází). Stejně tak je nutné vzít v úvahu, že při kategorizování na základě přípisů odrážejících předávání konfiskátů a nikoliv vlastní konfiskace. Agenda předávání konfiskátů se ovšem ve vztahu k vlastní konfiskační agendě vždy poněkud zpožďovala. HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmisches Reich, kn. 333, 1625, fol. 399–448, kn. 334, 1626, fol. 1–56, 1627, fol. 57–132.

(578) KOLTAL, A.: *Adam Batthyány in Wien*, s. 275–304; TÝZ: *Adam Batthyány und seine Bibliothek*.

(579) HKA WIEN, Gedenkbücher, Ungarische Reihe, kn. 414, 1620–1627, fol. 159–365.

(580) GUTKAS, K.: *Geschichte Niederösterreichs*, s. 134–135; TÝZ: *Landesfürst und Stände als Gestalter des Landes Österreich*, s. 41–52. Není bez zajímavosti, že právě v této době se v některých habsburských zemích chystala další vlna odporu vůči habsburské moci.

fiskací oficiálně vyhlášena, nicméně zde ještě dlouhá léta měly doznívat konfiskace zahájené již na počátku dvacátých let.⁵⁸¹ Vyhlášení Obnoveného zřízení zemského řadilo Moravu, ačkoliv již byla až na rušnou valašskou oblast v podstatě zcela pacifikovaná, spíše k Čechám. V Českém království nastaly proměny v kvantitativně podstatně rozsáhlejším konfiskačním procesu smrtí Karla z Liechtensteina roku 1627 a současným vydáním Obnoveného zřízení.⁵⁸² Také v Horních Rakousích nastaly v období kolem roku 1627 jisté komplikace, způsobené vypuknutím selského povstání a jeho pozdější porážkou.⁵⁸³ Nejvíce se ovšem ve druhé polovině dvacátých let uplatnily konfiskace ve Slezsku, resp. na Opavsku, kde předchozího roku došlo k Mansfeldovu tažení a nyní se císař rozhodl (obzvláště ve srovnání s rozsahem a hloubkou slezských konfiskací z počátku dvacátých let) poměrně velmi přísně potrestat všechny zdejší šlechtice, kteří se k němu přidali.⁵⁸⁴ Rok 1627 byl obecně považován za rok císařových velkých úspěchů. Není proto divu, že se právě tohoto roku pokusil přenést konfiskační proces i na území Říše, což vyvrcholilo vyhlášením císařského achtu a restitučního ediktu roku 1629. Nic na tom nemění ani skutečnost, že se tento císařův krok nakonec ukázal být neúspěšným. Konfiskační vlna, jež započala po roce 1627, podobně jako vlna z počátku dvacátých let doznívala dlouhodobým předáváním konfiskátů. V některých případech se zabavené majetky postupně předávaly novým držitelům až do roku 1631 a v omezené podobě i nadále do roku 1636. Tak tomu bylo v Čechách, kde svou roli sehrál i saský vpád z roku 1631, nebo na Moravě, kde zase rok 1631 představoval datum nuceného předání majetku náležejícího nekatolické šlechtě postižené Obnoveným zřízením. Téhož roku doznívaly pomansfeldské konfiskace i ve Slezsku a v Čechách se naopak uskutečnila vlna konfiskací spojená se saským vpádem, podporovaným vedle emigrantů i částí české šlechty.⁵⁸⁵

(581) KNOZ, T.: *Pobělohorské konfiskace na Moravě jako komunikace*, s. 101–114. TÝŽ: *Die Konfiskationen in Mähren nach 1620 als politischer und juristischer Prozeß*, s. 40–52.

(582) HKA WIEN, *Gedenkbücher, Böhmische Reihe*, kn. 334, 1624, fol. 57–131; BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*, kap. Konfiskace po válce dánské l. 1628 a po vpádu saském do Čech l. 1632–1634 nařízená, s. CXLIII–CXLVI. JIREČEK, H. (ED.): *Obnovené zřízení zemské dědičného markrabství moravského*; BERGERHAUSEN, H. W.: *Die „Verneuerte Landesordnung“ in Böhmen 1627*, s. 327–351.

(583) HAIDER, S.: *Geschichte Oberösterreichs*, s. 181–183; HEILINGSETZER, G.: *Der oberösterreichische Bauernkrieg*; WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699*. Teil I, s. 41–44.

(584) ZUKAL, J.: *Slezské konfiskace*; BAHLCKE, J.: *Die Landesordnung in Schlesien im 16. und frühen 17. Jahrhundert*. Zum Verhältnis von Gesetzgebung und Staatsentwicklung im Osten des ständischen Europa. In: Malý, K. – Pánek, J. (edd.): *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*. Praha 2001, s. 137–152.

(585) ČORNEJ, P.: *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy*, s. 181–185. Obec-

V letech 1634–1635 proběhla poslední rozsáhlá vlna pobělohorských konfiskací ve střední Evropě, obvykle známá jako konfiskace valdštejské. Sankce zabavení majetku se právně příliš nelišila od sankcí užitých na počátku dvacátých let. Přece jen byla ale v mnohých ohledech postavena na jiném základě. Valdštejské konfiskace ovlivnily ve srovnání s předchozími konfiskačními vlnami omezený geografický prostor, neboť zasáhly pouze Čechy, západní část Slezska a některé oblasti v Říši. Zcela nezasaženy tentokrát zůstaly Rakousy, Morava i Uhry, kde Valdštejn ani jeho spojenci v daném okamžiku žádné statky nedrželi. Ještě více se valdštejské konfiskace lišily minimálním počtem osob, které jimi byly postiženy. V tomto ohledu spíše nežli pobělohorský proces připomínaly potrestání atentátů a individuálních deliktů, jakého se dopustil například Jiří z Lobkovic. Valdštejské konfiskace se odlišovaly i naprostou absencí náboženské motivace. Byl pro ně typický jasně definovaný politický cíl. Dále poměrně rychlý průběh, jenž navíc nekončil do vytracena, i malý počet nabyvatelů konfiskátů, jež nebylo nutno složitě hledat a kteří se až na nemnohé výjimky rekrutovali ze sociálně a profesně přesně dané skupiny důstojníků. Obrovským rozsahem převáděného majetku i specifickým sociálním zaměřením však právě valdštejské konfiskace znamenaly velké změny ve struktuře pozemkové držby a v její kontinuitě, a to nejen pouze v českém měřítku.⁵⁸⁶

Pobělohorské proměny v pozemkové držbě

K největším proměnám v pozemkové držbě svázaným s pobělohorským konfiskačním procesem, jež by určovaly její podobu na desetiletí dopředu, došlo nepochybně v Čechách a v poněkud menší míře na Moravě.⁵⁸⁷ V dalších zemích, v Uhrách, Rakousích a ve Slezsku, se uskutečnily spíše k drobnější majetkové a společenské přesuny, i ty však mohly mít v rozhodujícím okamžiku zásadní význam. Lze tedy říci, že šíře i hloubka majetkových proměn byla více méně přímo úměrná šíři a hloubce konfiskačního procesu v dané zemi. Odchyly od uvedené přímé úměry přitom

ně o saském vpádu TOEGEL, M.: *Příčiny saského vpádu do Čech v roce 1631*. ČsČH 21, 1973, s. 573–580.

(586) GORGE, S.: *Beiträge zur Geschichte der Konfiskationen nach Albrecht von Wallenstein*, s. 158–176, 246–264, 357–375; DOSTÁL, J.: *Poslední boj*, s. 55–122; DOSTÁL, J.: *Z historie trčkovských konfiskací*, s. 165–184; FRISCH, M.: *Das Restitutionsedikt Kaiser Ferdinands II.*; BLAZKOVÁ, S.: *Trčkové z Lípy a jejich opočenská panství*, především kap. Konfiskace trčkovského majetku, s. 68–72.

(587) ČORNEJ, P.: *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy*, s. 202–212; MATĚJEK, F.: *Bílá hora a moravská feudální společnost*, s. 81–104; TYŽ: *Osídlení Moravy a třicetiletá válka*. Sborník historický 24, 1976, s. 53–101.

určoval rozsah milostí a císařova ochota předávat konfiskované statky přímým příbuzným postižených osob, jež byla v různých zemích uplatněna v různém rozsahu. Politických i ekonomických cílů Ferdinanda II. bylo v takových případech dosaženo, aniž by se přitom změnila formální podoba zemské šlechtické společnosti.⁵⁸⁸

V Uhrách se po skončení konfiskačního procesu struktura šlechty v zásadě nijak nezměnila. Provinilé osoby byly tiše omilostněny a jejich dětem bylo umožněno vstoupit do služeb Habsburků a stát se dokonce dvořany při vídeňském dvoře. Magnátské rody, které svou moc posilovaly již v předbělohorském období, ji posílily ještě více a například oblast dnešního Burgenlandu se v dlouhodobé perspektivě stala základnou moci Esterházyů, Pálffyů i Batthyányů. Podpořeny byly i některé rody, které sídlily především v Horních Uhrách (resp. oblasti dnešního západního Slovenska) a které včas konvertovaly a přidaly se na habsburskou stranu, jako byli Illésházyové, Forgáčové, Pázmányové, Czoborové nebo Sérényiové. Jestliže dolnouherské magnátské rodiny po Bílé hoře expandovaly směrem na západ do Rakous, v tomto případě byla územím jejich expanze především východní Morava.⁵⁸⁹ Narostlo také postavení některých chorvatských šlechticů, kteří se na straně Habsburků zapojili do boje proti Turkům a jejich sedmihradským spojencům. Tyto osoby v konfiskačním období ztělesňoval především Mikuláš Frankopan. Posílení moci magnátů věrným Habsburkům se zřejmě mělo stát vzorem pro další významné příslušníky uherské šlechty. Vrstva magnátů se tímto způsobem ještě více majetkově i sociálně vyčlenila z jádra uherské šlechty. Změny, které v majetkové držbě uherskými konfiskacemi nastaly, se tak dosti podobaly strukturálním změnám na Moravě, neboť i zde zůstala mezi deseti nejbohatšími rody stejná jména jako v předchozím období, jejich postavení se jenom ještě výrazněji posílilo.⁵⁹⁰

O zásadních majetkových změnách nelze jednoznačně hovořit ani v Dolních Rakousích. V zemi pod Enží byli konfiskacemi nejvíce postiženi Puchheimové a Landauové, a také dolnorakouská větev Jörgerů z Tolleta. Konfiskovaných osob a rodů však bylo více, zpravidla pocházely z oblasti severních Rakous, sousedících s českou a moravskou hranicí. Celkem šlo asi o 35 šlechticů, což jistě nepředstavovalo příliš velký podíl z dolnorakouské šlechty. Díky holdování však ke konfiskovanému majetku přece

(588) WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699*. Bd. I, s. 55–68 (rakouské země) a 98–104 (potrestání povstání v českých zemích).

(589) EVANS, R. J. W.: *Das Werden der Habsburgermonarchie*, s. 181–185; WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699*, s. 140–151; PÁLFFY, G.: *Medien der Integration des ungarischen Adels*, s. 61–98; POKLUDA, Z.: *Majetek uherské šlechty*, s. 296–325.

(590) EVANS, R. J. W.: *Das Werden der Habsburgermonarchie*, s. 184.

jen často dostali nekompromitovaní příslušníci postižených rodin, např. Tiefenbachů, Althannů nebo Fünfkirchenů. Samozřejmě zde získávali majetky také jiní šlechtici, kteří se těšili císařově přízni a drželi se katolické konfese.⁵⁹¹ Vzhledem ke skutečnosti, že obvykle byli příslušníky původní rakouské šlechty nebo zde alespoň drželi statky již v předbělohorském období, mohlo to v jejich prospěch poněkud modifikovat majetkové poměry uvnitř jednotlivých šlechtických obcí, popř. způsobit jisté posuny mezi zeměmi pod a nad Enží. Někteří noví držitelé statků však přece jen přišli z oblastí mimo Rakousy. Procento takových majetkových změn způsobených konfiskacemi však bylo poměrně malé.⁵⁹²

Horní Rakousy byly v konečném důsledku konfiskacemi ovlivněny více nežli země pod Enží. Podle Siegfrieda Haidera zde byla nějakým způsobem zasažena přibližně třetina šlechtického majetku.⁵⁹³ Díky potrestání a emigraci Georga Erasma Tschernembla byla prakticky likvidována pozemková držba Tschernemblů, zcela nebo podstatně byla omezena pozemková držba Jörgerů z Tolleta, Ungnadů, Geumannů, pánů z Landau a do značné míry také Hofmannů, tedy přibližně sedmi tradičních rakouských panských rodů. K dalším změnám v majetkové držbě došlo kvůli nuceným prodejům statků náležejících protestantským emigrantům. V případě ostatních rodů, např. Starhembergů, se však zpravidla našly „zasloužilé“ osoby, s jejichž pomocí mohl rod držet statky v zemi i nadále. Na rozdíl od Čech nebo Moravy bylo holdování císaři dostatečnou pojistkou pro zachování statků. V zemi navíc po roce 1620 získala statky řada katolických šlechticů, kteří přišli do císařských služeb a nebyli spjati s myšlenkou samostatné hornorakouské samosprávy. Osoby jako Adam z Herbersdorfu, Jan Křtitel z Verdenberga nebo Tschierclaes Tilly však i přesto pronikly mezi nejbohatší hornorakouské aristokraty a výrazně ovlivnily charakter zdejší šlechtické držby. Panství těchto císařových věrných kromě toho byla v některých případech povyšována na hrabství, takže pozemková držba nabývala vyšší právní, politické i společenské hodnoty.⁵⁹⁴

(591) WOLKAN, R.: *Die Äbtungen der Horner Konföderierten*. Část konfiskovaného majetku se navíc dostala do vlastnictví klášterů a řeholních řádů.

(592) Mezi přichozí předbělohorské éry patřili i příslušníci některých rodů, které později získaly mezi šlechtickými rody habsburských zemí přední místo, např. Althannové, Schwarzenbergové, Verdenbergové, Magnisové apod. WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699*, s. 191–196; TÝŽ: *Krise der Aristokratie?*, s. 328–353.

(593) V Rakousích nad Enží bylo podle Haidera v té době 167 šlechtických panství a statků, z toho asi 50 mělo po konfiskacích přejít na nové katolické majitele. HAIDER, S.: *Geschichte Oberösterreichs*, s. 189.

(594) HAIDER, S.: *Geschichte Oberösterreichs*, s. 188; WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699*, I, s. 91–96.

Nejzásadnější proměny ve velké pozemkové držbě ze všech zemí postižených pobělohorskými konfiskacemi nepochybně nastaly v Čechách, kde jsou navíc díky materiálům publikovaným Tomášem V. Bílkem a studii několika autorů popisujícím majetkové poměry české předbělohorské i pobělohorské šlechty dobře zaznamenány a analyzovány. V období bezprostředně předcházejícím Bílé hoře se mezi nejbohatšími českými aristokraty s výjimkou několika „neutrálů“ (Jan Rudolf Trčka z Lípy) a přívrženců habsburské politiky (Polyxena z Lobkovic, Vilém Slavata z Chlumu, Jaroslav Bořita z Martinic) objevovaly především osoby, které v době povstání stály v čele direktoria.⁵⁹⁵ To předurčilo snahu některých středně bohatých českých šlechticů dostat se při příležitosti majetkových změn spojených s českým povstáním do nejvyšší kategorie a ještě více to umožnilo proniknout do této kategorie nejzámožnějších aristokratů osobám a rodům, které v Čechách před Bílou horou buď vůbec nesídlily nebo zde měly pouze omezené majetky. Při srovnání tabulky sestavené Františkem Matějkem pro Moravu na základě údajů lánových rejstříků a tabulky sestavené Ondřejem Felcmanem pro Čechy na základě berní ruly jasně vyplývá, že na rozdíl od Moravy se v Čechách skladba nejbohatší aristokracie i celková podoba pozemkové držby razantněji změnila.⁵⁹⁶ Petr Čornej zase potvrdil domněnku Josefa Pekaře, že se tak nestalo ihned po první vlně pobělohorských konfiskací, kdy si podobně jako v Uhrách, Rakousích, na Moravě nebo ve Slezsku své statky udržely rody (pokud dokonce ne přímo jednotlivci), jež v dané zemi žily dlouhodobě nebo

(595) ČORNEJ, P.: *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy*, s. 168.

(596) Podle zjištění Františka Matějka se na seznamu nejbohatších rodů na Moravě kolem roku 1640 vyskytovalo celkem 9 rodových jmen, která tam byla přítomna ještě před vypuknutím povstání. Celkem 5 rodových jmen z tohoto seznamu naopak vypadlo a pouze dvě osoby – Jan Křitel z Verdenberga a František z Magni – do tohoto seznamu přibýly jako zcela nově. Objevilo se též několik osob, jejichž rody již na Moravě sice v předbělohorské době měly drobnější majetky, které však nyní podstatně rozšířily – Václav Eusebius z Lobkovic, Ferdinand Leopold z Náchoda, Mikuláš Forgáč z Ghymeše. Mezi dvacítkou nejbohatších rodů v Čechách se naproti tomu objevilo hned osm zcela nových rodových jmen. Příslušníci nových rodů navíc disponovali velmi rozsáhlým majetkem. Oproti situaci na Moravě se v Čechách díky pobělohorskému konfiskačnímu procesu a působení Obnoveného zřízení zemského obměnila první desítkou nejbohatších rodů takřka stoprocentně. Zajímavá jsou ovšem také zjištění navazující na interpretace Josefa Polišenského, podle nichž Petr Čornej zachytil stav nejbohatších českých rodů po první vlně pobělohorských konfiskací v Čechách. Z ní vyplývá, že nebyť valdštejnských konfiskací, tak by se ani situace v Čechách od poměrů na Moravě příliš nelišila. FELCMAN, O.: *Majetkové poměry feudální třídy*, s. 195–226; MATĚJEK, F.: *Bílá hora a moravská feudální společnost*, s. 81–104. Pro srovnání s předbělohorským obdobím MÍKA, A.: *Majetkové rozvrstvení české šlechty*, s. 45–73; KOVÁŘÍK, J. A.: *Proměny feudální třídy v Čechách v předbělohorském období*. AUC. Philosophica et Historica. Studia historica 14, 1976, s. 137–164.

kteří tam přišly v předbělohorském období.⁵⁹⁷ Změna struktury české šlechtické vrstvy vedla směrem k její centralizaci, jež přinesla k polovině 17. století snížení počtu dominií přibližně o 50 procent oproti stavu před povstáním a značný úbytek drobných rytířských statků.⁵⁹⁸ Mezi deseti nejbohatšími aristokraty zaznamenanými berní rulou se objevilo hned sedm osob, které získaly inkolát v Čechách až v souvislosti s konfiskacemi po roce 1621 nebo dokonce po roce 1634: potomci Jana Oldřicha z Eggenberga, Jan Fridrich Trauttmansdorff, Karel Albrecht Buquoy, hrabata Gallasové, Karel Eusebius z Liechtensteina, Adam Matyáš Trauttmansdorff, Oktavián Piccolomini.⁵⁹⁹ Mezi desítkou nejbohatších aristokratů se však vyskytla také jména tradičních podporovatelů císařské politiky z řad české katolické šlechty a z řad konvertitů: Adam Pavel Slavata z Chlumu, Václav Eusebius z Lobkovic, Maxmilián z Valdštejna, na dalších místech v tabulce lze zaznamenat Ludmilu Bohunku ze Šternberka, Humprechta Jana Čermína z Chudenic, Václava Michnu z Vacínova, Františka Arnošta Šlika, Bohuchvala Berku z Dubé, Jana Oktaviána Kinského z Vchynic, Jana Bedřicha ze Švamberka. Z jmenovaných osob, které přišly z jiných zemí České koruny, je potřeba zdůraznit alespoň Albrechta z Valdštejna a Karla z Liechtensteina, resp. jejich potomky. Všichni uvedení čeští šlechtici se buď ještě sami angažovali v době povstání nebo bezprostředně po něm na straně císaře Ferdinanda II., anebo to byli potomci a dědicové zmíněných císařových přívrženců a nabyvatelů konfiskovaných statků. Z uvedené tabulky jednoznačně vyplývá, že v Čechách stejně jako v jiných habsburských zemích nepřechálo konfiskační proces sestávající se z několika vln sice mnoho jednotlivců ani rodů, jiné tradičně nekatolické rody však mezi sebou podobně jako jinde našly jednotlivce ochotné ke konverzi (Kinští, Švamberkové, Čermínové, Šlikové, Slavatové). Vzmohly se i rody a jednotlivci, kteří byli tradičně katolíky nebo konvertovali ještě před Bílou horou (např. Šternberkové, Lobkovicové, Slavatové, Valdštejnové). Na rozdíl od jiných habsburských zemí se však výrazně prosadily cizí rody, ať již bezprostředně po Bílé hoře (Eggenbergové, Buquoyové, Trauttmansdorffové), anebo především díky valdštejnským a trčkovským konfiskacím (Piccolominiové, Leslieové, Mansfeldové, Colloredové). V Čechách tak získávaly majetky a postavení osoby z bezprostředního okruhu císaře Ferdinanda II. a vysocí důstojníci, kteří

(597) ČORNEJ, P.: *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy*, s. 168; PEKAŘ, J.: *Bílá hora*.

(598) FELCMAN, O.: *Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století*, s. 195–226, zde tabulka s. 219–226.

(599) Mezi druhou dvacítkou nejbohatších šlechticů pak již byli pouze další dva až tři příslušníci „cizí“ šlechty, vévoda Julius Jindřich Saský a František Marradas, popř. Rudolf Colloredo z Valsy. TAMTĚŽ, s. 198.

byli ochotni císaři pomoci zbavit se frýdlantského vévody. Ani tento trend se tedy nelišil například od poměrů panujících na Moravě, nicméně díky kvantitativním poměrům mezi jednotlivými skupinami konfiskovaných a nabyvatelů předznamenal připomínané zásadní společenské a zároveň i národnostní změny.⁶⁰⁰

Dlouhodobé důsledky konfiskací v habsburských zemích

Dlouhodobé důsledky pobělohorských konfiskací se v jednotlivých habsburských zemích vzájemně příliš nelišily, ačkoliv jich nebylo dosaženo zcela shodnými cestami, stejnou rychlostí ani stejnou intenzitou. I v těchto případech se výrazně uplatnil cit Ferdinanda II. pro taktickou diferenciaci postupu, využívající znalosti místní situace a podmínek. Dlouhodobých důsledků pobělohorských konfiskací by bylo možno najít celou řadu, hovořit však lze především o dvou z nich, jež se navíc vzájemně prolínaly. Prvním bylo omezení moci stavů a druhým dosažení jedinkonfesnosti, zpravidla prostřednictvím rekatolizace a protireformace.⁶⁰¹

Komplikovaný konfiskační proces ve všech zemích habsburské monarchie nepochybně přinesl největší (byť diferencované) zisky pro aristokracii, jejíž společenské postavení se upevnilo, a to nejen vůči ostatním stavům, ale také vůči nižší šlechtě.⁶⁰² Přesto ve všech zemích v dlouhodobém měřítku nějakým způsobem v důsledku zasáhl do stavovské svobody, kterou v předbělohorském období právě šlechta snad nejvíce ze všech stavů reprezentovala. Oba dva zdánlivě protichůdné procesy probíhaly paralelně a vzájemně se nevyklučovaly. Vzájemný vztah panovníka a šlechty v barokním období nelze zjednodušeně interpretovat ani jako pouze antagonistický, ani jako výlučně kooperativní. Šlechtici se díky majetkovým a politickým ztrátám nebo ziskům utrpeným či dosaženým během konfiskačního procesu nestali ani jen vydědenci, ani pouze státními úředníky, ani jen dvořany, ani výhradně venkovskými statkáři. Šlechta nebyla jednotou společenskou skupinou, která by stála proti panovníkovi a ani Ferdinandovi II. nešlo pouze o likvidaci dosavadních šlechtických svobod, nebo naopak pouze o jejich posílení. Spíše šlo o snahu o určité propojení

(600) MUK, J.: *Po stopách národního vědomí české šlechty pobělohorské*. Praha 1931; MÍKA, A.: *K národnostním poměrům v Čechách po třicetileté válce*. ČsČH 24, 1976, s. 535–563.

(601) Samozřejmě, že definování termínu „dlouhodobý důsledek pobělohorských konfiskací“ je poněkud problematické, neboť lze poměrně obtížně kategorizovat, které skutečnosti přímo nebo nepřímě souvisí s konfiskačním procesem a které jsou důsledkem jiných paralelně působících historických procesů. KNOZ, T.: *Državy Karla staršího ze Žerotína*.

(602) VALKA, J.: *Česká společnost v 15.–18. století*. II, s. 67; MAŤA, P.: *Svět české aristokracie, především část Majetek*, s. III–274.

panovnické moci a moci šlechty, resp. její části ochotné ke spolupráci.⁶⁰³ Podle vyjádření Josefa Války ovšem byla porážkou povstání a konfiskacemi „zlikvidována obranná hráz domácí šlechty proti zasahování panovníka do feudálního pozemkového vlastnictví a do přijímání nové šlechty“.⁶⁰⁴ Konfiskační proces k různě mírnému či naopak hlubokému omezení stavovských svobod dopomohl, aniž by přitom bezpodmínečně musel dlouhodobě likvidovat jejich formální znaky. Zásadní význam v tomto ohledu mělo obnovení činnosti zemských sněmů a zemského sněmovnictví vůbec, ačkoliv debata o případném nesouladu mezi formálním a ceremoniálním leskem zemských sněmů na jedné straně a jejich politickým a právním obsahem na straně druhé ještě ani zdaleka není uzavřena.⁶⁰⁵ Postupné obnovení činnosti zemských sněmů v pobělohorské éře vyvolávalo zdání návratu k původním poměrům a k normalizaci stavovské, resp. šlechtické moci. V Uhrách zasedl první pobělohorský zemský sněm za císařovy osobní účasti v Šoproni v létě roku 1622. Předbělohorské šlechtické výsady se zde spíše posílily, i zde to ovšem bylo výměnou za příslib loajality vůči panovnické moci a za příslib obrany monarchie před Turky. V Čechách zasedli stavové na jaře roku 1623. Ve Slezsku, jež bylo svou strukturou ze všech habsburských zemí vždy nejsložitější, dokonce knížecí sněm neprestal zasedat ani během let povstání a těsně po něm a nepřestaly se v něm vyskytovat velmi různorodé politické zájmy. Všechny uvedené sněmy ovšem podle všeho měly sloužit především k prosazení císařovy vůle a ke zrušení právních norem z doby povstání, nikoliv již v plném rozsahu k prosazování stavovských zájmů.⁶⁰⁶

(603) WINKELBAUER, T.: *Karrieristen oder fromme Männer?*, s. 431–452; TÝŽ: *Krise der Aristokratie?*, s. 328–353; MAŤA, P.: *Aristokratische Prestige und der böhmische Adel (1500–1700)*. Frühneuzeit-Info 10, 1999, Heft 1–2, s. 43–52; MAUR, E.: *Der böhmische und mährische Adel vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. In: Feigl, H. – Rosner, W. (edd.): *Adel im Wandel*. Wien 1991, s. 17–33; BŮŽEK, V. – MAŤA, P.: *Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren*, s. 287–322. K životnímu stylu šlechty v tomto období KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*. Praha – Litomyšl 2001; BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: *Věk urozených*; MAŤA, P.: *Svět české aristokracie*.

(604) VÁLKA, J.: *Česká společnost v 15.–18. století*. II., s. 68.

(605) Jiří David, který se v poslední době věnuje zemskému sněmovnictví v pobělohorské době, dokonce považuje moravský zemský sněm, který se konal roku 1628 na Moravě, za důležitý periodizační zlom. DAVID, J.: *Moravské zemské sněmy za třicetileté války*. Brno 2002 (Bakalářská práce uložená na Filozofické fakultě MU Brno), kap. Zemské sněmy po roce 1628, s. 21–23.

(606) K okolnostem, za nichž se v jednotlivých zemích obnovovaly zemské sněmy, KONTLER, L.: *Dějiny Maďarska*, s. 154; GUTKAS, K.: *Landesfürst, Landtag und Städte Niederösterreichs*, s. 311–319; TÝŽ: *Landesfürst und Stände als Gestalter des Landes Österreich*, s. 41–52; BIBL, V.: *Die katholischen und protestantischen Stände in Niederösterreich im 17. Jahrhundert*. JbLkNÖ. Neue Folge 2, 1903, s. 165–323; GUTKAS, K.: *Geschichte Niederösterreichs*, s. 132–137; HAIDER,

Také v Horních Rakousích se po ukončení konfiskací postupně obnovil život stavů. První krok k tomu byl učiněn roku 1625, kdy směl zasednout zemský sněm, a druhý krok roku 1628, kdy byla ukončena bavorská kontrola nad zemí. Stavům zde byly částečně navraceny jejich svobody včetně stavovské ústavy (stalo se tak roku 1627), již předtím však museli panovníkovi vzdát hold a museli z podílu na správě země vyloučit nekatolickou šlechtu. Hornorakouským stavům se tak vrátila jejich organizace, správní systém i právo schvalovat daně, podle hodnocení Siegfrieda Haidera ovšem dlouhodobě ztratili dosavadní politickou moc. Stavové nesměli sami svolávat zemské sněmy a shromáždění, nesměli vést samostatnou zahraniční politiku ani řídit zemi v době mezi smrtí starého a nastolením nového zeměpána.⁶⁰⁷ Na Moravě zasedl zemský sněm pod císařovou kontrolou, vyjádřenou mimo jiné i jeho svoláním do Znojma, ležícího na rakouské hranici, podobně jako v Dolních Rakousích roku 1628. Zatímco pacifikovaní stavové neměli vzhledem k momentální situaci takřka žádnou možnost hájení vlastních zájmů, císař sněmu využil k prosazení hned několika důležitých opatření: derogaci právních aktů stavovského direktoria, právního ujasnění podmínek zápisů do zemských desek, které měly potvrdit výsledky konfiskací i císařovu kontrolu nad šlechtickým majetkem, vyhlášení Obnoveného zřízení zemského. Analogicky vypadala situace také v Čechách. V žádné z uvedených zemí nebyly stavovské svobody zcela zlikvidovány a v pobělohorském ústavněprávním systému zůstaly zachovány četné artikuly, známé již ze stavovského období. Proměna spočívala spíše v nových lidech, kteří díky konfiskačním ziskům v dané zemi na stavovských shromážděních zasedali a na rozdíl od předbělohorské epochy nevytvářeli svobodné politické subjekty jednající v zájmu jednotlivých zemských „politických stran“, popř. v zájmu země jako celku.⁶⁰⁸

Druhou z nejdůležitějších dlouhodobých společenských proměn v habsburské monarchii bylo uskutečnění rekatolizace, na níž se ve velké míře podílel konfiskační proces a která dříve či později postihla všechny habsburské země. Jejím cílovým stavem byla jedínokonfesní katolická společnost, někdy též ne zcela přesně nazývaná společností barokní.⁶⁰⁹ Reka-

S.: *Geschichte Oberösterreichs*, s. 183; PETRY, L. – MENZEL, J. J. (EDD.): *Geschichte Schlesiens*, s. 54–59. Srov. BAHLCKE, J. – BOMELBURG, H.-J. – KERSKEN, N. (EDD.): *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa*. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.–18. Jahrhundert. Leipzig 1996; EBERHARD, W.: *Herrscher und Stände*, s. 467–551.

(607) HAIDER, S.: *Geschichte Oberösterreichs*, s. 183; FLOSSMANN, U.: *Landrechte als Verfassung*. Linz 1976.

(608) VÁLKA, J.: *Česká společnost v 15.–18. století*. II, s. 108; DAVID, J.: *Moravské zemské sněmy za třicetileté války*, s. 21–43.

(609) Klasickým výkladem o proměně stavovské a konfesně pluralitní společnosti ve společnost barokní a jedínokonfesní jsou i nejnovější syntetická pojednání z pera Josefa Války

tolizace zčásti probíhala paralelně s konfiskačním procesem a dokonce na něm nezávisle, např. prostřednictvím dekretů namířených proti duchovním některých nekatolických církví a komunit, v prvních letech především kalvínské orientace, a proti vybraným náboženským komunitám, jakými byli novokřtění nebo flacciani.⁶¹⁰ Zároveň však byly rekatolizační klauzule obsaženy přímo v konfiskačních dokumentech, takže se stávaly bezprostřední součástí konfiskačního procesu. Tyto klauzule při zabavování statků a určování výše konfiskace zvýhodňovaly katolíky před nekatolíky, jak je to zřejmé například ze stránek konfiskačního protokolu pro Kladské hrabství. Při přidělování majetku novým držitelům podmiňovaly předání katolickým náboženstvím pretendenta nebo v nejhorším případě katolickou výchovou jeho dětí, jeho rekatolizačními a protireformačními kroky vůči farnosti a duchovenstvu a garancí nemožnosti návratu k poměrům před rekatolizací či pouhé toleranci jiných náboženských projevů.⁶¹¹

Rozdíly v přístupu k rekatolizaci v jednotlivých zemích vyplývaly mimo jiné z náboženské historie a tradice, z níž vycházel i počáteční stav rekatolizace jako součástí konfiskačního procesu. V Dolních Rakousích započala rekatolizace již poměrně hluboko před Bílou horou a projevila se v četných konverzích.⁶¹² Císař Ferdinand II. na zdejší luteránskou šlechtu směrem k dalším konverzím přímo netlačil, nicméně její postupnou rekatolizaci i tak považoval za nevyhnutelnou. Naplnila se nedlouho po skon-

na příkladu Moravy. VALKA, J.: *Společnost a kultura baroka na Moravě*. In: Kudělka, Z. – Krsek, I. – Stehlík, M. – Válka, J.: *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1996, s. 14–41, zde s. 21–23; TÝŽ: *Morava, země v srdci střední Evropy*. In: Kroupa, J. (ed.): *V zrcadle stínů. Morava v době baroka*. Brno – Rennes 2003, subkap. Triumf katolicismu a absolutismu a Obnova katolické církve, s. 21–27. Velký prostor věnuje problematice vztahu státu, společnosti a náboženství také Thomas Winkelbauer. WINKELBAUER, T.: *Oesterreichische Geschichte 1522–1699*, 2. Teil. Wien 2003, s. 9–239. Dále STÖGMANN, A.: *Staat, Kirche und Bürgerschaft*, s. 482–564; VOREL, P.: *Die Außenbeziehungen der böhmischen Stände um die Mitte des 16. Jahrhunderts und das Problem der Konfessionalisierung*. In: Bahlcke, J. – Strohmeyer, A. (edd.): *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. Stuttgart 1999, s. 169–178; WINKELBAUER, T.: *Grundherrschaft, Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung in Böhmen, Mähren und Österreich unter der Enns im 16. und 17. Jahrhundert*. In: Bahlcke, J. – Strohmeyer, A. (edd.): *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*, s. 307–338.

(610) MATĚJKA, F.: *Morava za třicetileté války*, s. 63–65, 74–76; TÝŽ: *Náboženský stav Moravy v době českého povstání*. Brno 1937. (Strojopis disertační práce.)

(611) V kladském konfiskačním protokolu se vyskytuje celá řada klauzulí, které podmiňují zmírnění trestu konverzí ke katolicismu a přidělení konfiskátu katolickou konfesí. Podobně tomu ovšem bylo v konfiskačních materiálech i v ostatních habsburských zemích a ve druhé polovině dvacátých let 17. století tyto tendence ještě silily. SÚA PRAHA, 23, ČDKM – Rukopisy, inv. č. I, Glazische Confiscations-Protocoll de anno 1627, fol. 7 (nové foliování).

(612) GUTKAS, K.: *Geschichte Niederösterreichs*, s. 130–142; WINKELBAUER, T.: *Fürst und Fürstendiener*, s. 66–158; TÝŽ: *Karrieristen oder fromme Männer?*, s. 431–452.

čení třicetileté války.⁶¹³ Větší tlak byl činěn na kalvínské radikály v Horních Rakousích, kde se konfiskačního procesu přímo zúčastnili.⁶¹⁴ V obou rakouských zemích byla rekatolizace spíše dlouhodobou záležitostí a podílely se na ní i bohaté rakouské kláštery, které během konfiskačního procesu získaly majetek, společenské postavení i politickou moc. Jiným způsobem vypadala císařova tolerance v rekatolizačním procesu v Uhrách a ve Slezsku. V Uhrách císař netrval na přísné rekatolizaci z politických důvodů. Uherská oblast byla nestabilní a císař nemohl do vnitřních poměrů přímo zasahovat, neboť potřeboval spojení uherské šlechty v boji proti Turkům a naopak se zároveň obával, že by se část uherských nekatolíků mohla k Turkům a Bethlenovi přidat. Císař proto prováděl rekatolizaci uherské šlechty nepřímou cestou, když katolíkům a konvertitům nabízel výhodnější úřady a také konfiskovaný majetek. Část uherských magnátů v čele s Pavlem Pálffym a Mikulášem Esterházyem konvertovala již v minulosti a v perspektivě dvou generací se ke konverzi přiklonili i potomci někdejších rozhodných nekatolíků, především Adam Batthyány.⁶¹⁵ Podobně tolerantní postup byl uplatněn také ve Slezsku, resp. v jeho části. Vyrůstal však ze zcela jiných předpokladů, především z politického vlivu luteránského saského kurfiřta, který na úkor císaře v této době získal i část Lužice, a také z ekonomické síly slezských měst. Výsledkem byla mimo jiné emigrace nekatolíků z Čech a z Moravy do Slezska. Díky vřatislavskému biskupství a nárůstu vlivu katolických knížat i přímé císařské moci se ovšem habsburské rekatolizační snahy naplnily i ve Slezsku. Po podepsání vestfálského míru se to projevilo například vytlačení luteránských kostelů za hranice slezských měst.⁶¹⁶ V Čechách a na Moravě se naopak prováděla rekatolizace s nebyvalou důsledností. S konfiskačními komisaři postupovali také komisaři rekatolizační. Ani u nekatolických šlechticů, kteří se vůči císaři během povstání a v následujících letech chovali loajálně, se netolerovaly veřejné projevy jejich víry. Po vydání Obnoveného zřízení zemského pak již byla jedinkonfesnost jednoznačně daná, jeho nařízení musela

(613) Rekatolizační patent pro Dolní Rakousy, na základě něhož by obyvatelstvo muselo povinně přestoupit ke katolictví, byl vydán až 14. ledna 1652. Dílčí zpráva z roku 1654 hovoří o 18 000 přestupů ke katolictví ve Waldvierthlu a dalších 3 000 konverzí v ostatních částech Dolních Rakous. Tajný protestantismus přetrvával pouze v omezeném počtu v městském a ve venkovském prostředí. Karl Gutkas upozorňuje na skutečnost, že během první poloviny 17. století konvertovalo ke katolicismu celkem 154 luterských pánů ze 43 rodů a 76 evangelických rytířů z 29 rodů, o skutečnou vnitřně zdůvodněnou a prožitou konverzi podle něj však šlo pouze v omezeném množství případů. GUTKAS, K.: *Geschichte Niederösterreichs*, kap. Die völlige Rekatolisierung, s. 139–142.

(614) HAIDER, S.: *Geschichte Oberösterreichs*, s. 180–187.

(615) KOLTAL, A.: *Adam Batthyány in Wien*, s. 275–304.

(616) BAHLCKE, J.: *Schlesien und die Schlesier*, s. 57–63.

být naplněna nejpozději do roku 1631.⁶¹⁷ S postupujícím časem se v české a moravské společnosti katolická konfese stále více etablovala, nekatolictví nacházelo prostor pouze v omezené části společnosti a navíc v tajné podobě. Protireformace nakonec zvítězila ve všech habsburských zemích bez rozdílu. Mezi šlechtickými katolickými rody raně barokní epochy se ve všech zemích objevila jména příslušníků někdejší luterské, kalvínské nebo českobratrské aristokracie, potomků někdejších předáků stavovského povstání: v Uhrách Batthyányů, v Rakousích Starhembergů, v Čechách Thurňů a Šliků, na Moravě Žerotínů a Kouniců.⁶¹⁸

(617) JIREČEK, H. (ED.): *Jeho císařské a královské milosti Ferdinanda Drubého Obnovené zřízení zemské dědičného markrabství moravského*. Ke stanovení lhůt k odchodu konvertitů po vydání Obnoveného zřízení zemského a dalších protireformačních dekretů např. žádost „Reichspfennigmeisters“ Štěpána Schmidta z Freihofenu o povolení zůstat alespoň po nějakou dobu na Moravě. MZA BRNO, G 140, Rodinný archiv Dietrichsteinů, inv. č. 494, kart. 160, červen 1629, fol. 41–44. Analogicky žádost Wolfganga Hofmanna o odsunutí emigrace. TAMTÉŽ, inv. č. 514, kart. 165, fol. 344–346. Podobných materiálů se nachází v dietrichsteinské korespondenci ke správě Moravy celá řada.

(618) WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699*. II, o tajných nekatolících především s. 182–184.